

Tulevaisuudentutkimus Neuvostoliitossa

Sonja Kortelainen

Tulevaisuudentutkimus on kehittynyt pitkälti 1900-luvulla maailmansotien jälkeen, jolloin maailma oli poliittisesti jakaantunut. Tiedonalan oppihistoriassa korostuvat ”läntiset” eli yhdysvaltalaiset, ranskalaiset sekä italialaiset ajattelijat ja tutkijat (ks. esim. Heikkilä & Mäki 2022). Vähemmälle huomiolle on jäänyt se, miten tulevaisuudentutkimus muualla kehittyi. Siksi on kiinnostavaa tehdä katsaus siihen, mitä tulevaisuudentutkimuksesta Neuvostoliitossa kerrotaan länsimaissa 2000-luvulla julkaistuissa artikkeleissa. Artikkelit etsin haarukoimalla eri hakusanoilla suomalaisten yliopistojen kirjastopalvelujen aineistoista. Osaa artikkeleista suositteli minulle asiantuntija Katariina Heikkilä Turun yliopiston koordinoiman Tulevaisuudentutkimuksen Verkostoakatemian kurssilla, jolla sain alkuperäisen idean tästä esseestä. Tutkimuskysymyksestä johtuen vaatimukseni oli, että artikkeli on julkaistu 2000-luvulla muualla kuin venäläisessä julkaisussa ja että aihe käsitteli nimenomaan tulevaisuuden tutkimusta tai ennakointia, mikä rajasi pois tarkastelusta esimerkiksi vain yleisesti Neuvostoliiton ideologiaa tai suunnitelmataloutta käsitelleet artikkelit.

Neuvostoliiton toiminnan perustana olleessa suunnitelmataloudessa tärkeitä olivat muun muassa tuotannolle ja toiminnalle asetetut, tulevaisuuteen kohdistetut viisivuotissuunnitelmat. Suunnittelu liittyi kylmän sodan aikakauden toimintaan niin lännessä kuin idässä, mutta Itä-Euroopan ja Neuvostoliiton suunnitelmatalouksissa tulevaisuudentutkimuksen kehitys sai omia piirteitään (Heikkilä & Mäki 2022, 67). Käytettiinkö Neuvostoliitossa lyhyen ja pitkän aikavälin suunnitelmien laatimisessa apuna tulevaisuudentutkimuksen työkaluja? Minkälaisia kehityspolkuja tutkijat näkivät tai saivat nähdä, kun virallinen ideologia ohjasi kehitystä kohti unelmaa kommunistisesta yhteiskunnasta?

Tässä esseessä selvitän, millaista tulevaisuudentutkimusta Neuvostoliitossa tehtiin 1900-luvun jälkipuoliskolla ja miten tulevaisuudentutkimus tiedonalana siellä kehittyi. Kuvaan myös, minkälaisia yhteyksiä, yhtymäkohtia tai rinnakkaisuuksia Neuvostoliitossa tehdyllä

tulevaisuudentutkimuksella oli läntiseen tulevaisuudentutkimukseen. Neuvostoliittolaisen tulevaisuudentutkimuksen historiasta kirjoittaneiden joukossa on myös heitä, jotka ovat itse olleet aktiivisia paikallisessa alan kehityksessä, kuten sosiologi ja historioitsija Igor Bestuzhev-Lada (1927–2015). Hän on yksi harvoista neuvostoajan tutkijoista, jotka yrittivät institutionalisoida tulevaisuudentutkimusta omana tiedonalanaan kotimaassaan, mutta joka on saanut tunnustusta myös kansainvälisesti (Rindzevičiūtė 2016, 67).

Historiallinen kehitys ja varhaisvaiheet

1900-luvun alussa ei vielä ollut erillistä tulevaisuudentutkimukseksi kutsuttavaa tiedonala, mutta nopeat muutokset ympäröivässä yhteiskunnassa inspiroivat niin ajattelijoita, tutkijoita kuin kirjailijoiakin ympäri maailmaa pohtimaan tulevaisuuden olemusta. Bestuzhev-Ladan (2001, 150) mukaan Neuvostoliiton tulevaisuudentutkimuksen juuret löytyvät 1900-luvun alun tutkijoista. Heistä hän mainitsee muun muassa jaksollisen järjestelmän luojana tunnetun kemisti Dmitri Mendelejevin (1834–1907), joka tutki myös väestönkehitystä, sekä opettajan ja itseoppineen tutkijan Konstantin Tsiolkovskin (1857–1935), joka kirjoitti tieteellisiä avaruuslentoja koskevia julkaisuja jo 1880-luvulla ja julkaisi teoriasensa kirjoina 1920-luvun alkupuolella. Länsimaisessa tulevaisuudentutkimuksessa on huomioitu erityisesti taloustieteilijä Nikolai Kondratjev (1892–1938) ja hänen dynaamisen taloudellisen kehityksen teoriasensa, joka kuvaa, miten yhteiskunnat kehittyvät 40–60 vuoden sykleissä (Wilenius 2022, 56).

Muita merkittäviä nimiä tulevaisuudentutkimuksen varhaisvaiheessa Venäjällä olivat luonnontieteilijä ja systeemiteoreetikko Aleksandr Bogdanov (1873–1928) ja Vladimir Bazarov (1874–1939), joka osallistui Neuvostoliiton ensimmäisen pitkän aikavälin suunnitelman (*perspektivnyi plan*) laatimiseen vuosina 1921–1929 (Bestuzhev-Lada 2001, 150). Bazarovin näkemys tulevaisuuden arvioinnista oli Neuvostoliitossa myöhemmin muodostettua konsensusta joustavampi, sillä hän uskoi, että tieteellis-tekninen kehitys on jatkuva prosessi, jota ei voida täysin määrittää etukäteen. Siksi keinoja ja päämääriä ei koskaan saisi suunnitella liian yksityiskohtaisesti, vaan suunnitelmien tulisi olla avoimia ”suunnitelma-ennusteita”, jolloin poliittisia toimenpiteitä voitaisiin mukauttaa joustavasti tarpeen mukaan. (Rindzevičiūtė 2016, 55–56.) Myös Bazarovin ajatteluun kuulunutta tapaa lähestyä tulevaisuutta ongelmien ja tavoitteiden näkökulmasta voidaan pitää modernina (Bestuzhev-Lada 2001, 150).

Neuvostoliiton valtiollinen suunnittelukomitea Gosplan, jonka puitteissa suunnittelua ja tulevaisuuden arviointia tehtiin, perustettiin vuonna 1921. Vaikka tulevaisuuden määrittämisen teoretisoimiseen ja tieteellistämiseen pyrittiin, neuvostoliittolaiset suunnitelmaprosessit jäivät kuitenkin pitkäksi aikaa jäsentymättömiksi. (Rindzevičiūtė 2016, 55–57.) Vuosisadan alussa julkaistut tulevaisuutta käsitelleet tutkimukset jäivät vuosikymmeniksi paitsioon, sillä Stalinin ajan poliittinen hallinto lopetti käytännössä kaikki yhteiskuntatieteiden opinnot, mukaan lukien tulevaisuuteen liittyvät aiheet (Bestuzhev-Lada 2001, 150). Puhdistukset ulottuivat Gosplaniin vuonna 1937, jolloin moni sen alkuaikojen tutkijoista teloitettiin ja pääsy heidän töihinsä kiellettiin yleisöltä tai tutkijoilta. Osa töistä julkaistiin uudelleen 1960-luvulla, mutta muun muassa aiemmin mainitun Bazarovin kirjalliset työt tulivat julkisiksi vasta 1990-luvulla. Siksi Stalinin jälkeisen ajan ennakkointiin liittyvät tieteet kehittyivät pikemmin vuoropuhelussa yhdysvaltalaisen ja länsieurooppalaisen tutkimuksen kanssa kuin oman, venäläisen perinteensä puitteissa. (Rindzevičiūtė 2016, 57.)

Neuvostoliitossa tulevaisuudentutkimuksen tarve oli tiiviissä yhteydessä talouden suunnitteluun ja kietoutui myös teknologiseen kehitykseen sekä sen tuottamien etujen levittämi-

seen. Neuvostoliitossa vallalla oli tulevaisuuden suhteen positivistisen progression ajatus ja tulevaisuudella oli yksi päätavoite, johon nykytilannetta aina peilattiin: kommunismin saavuttaminen (Guth 2015, 355; Rindzevičiūtė 2015, 117). Tämä ajattelu poikkeaa merkittävästi lännessä vallinneesta, ja yhä vallitsevasta, käsityksestä, jonka mukaan mahdollisten tulevaisuuksien määrä on loputon ja lopputulos riippuu esimerkiksi arvovalinnoista (Heikkilä & Mäki 2022, 68; Wilenius 2022, 41). Tiedonalana tulevaisuudentutkimus kehittyi Neuvostoliitossa merkittävästi 1960-luvulla käynnistyneen ”tieteellis-teknisen vallankumouksen” myötä. (Bestuzhev-Lada 2001; Guth 2015; Rindzevičiūtė 2016, 52–53).

Tieteellis-tekninen vallankumous

Neuvostoliiton kommunistinen puolue julisti vuonna 1961, että kommunismi voitaisiin saavuttaa vuoteen 1980 mennessä ja tämä innosti suurta joukkoa eri alojen tutkijoita paneutumaan alojensa kehittymismahdollisuuksiin (Guth 2015, 355; Rindzevičiūtė 2015, 118). Tulevaisuudentutkimuksen kehitys liittyi Neuvostoliitossa erityisesti kahteen alaan: automaattiseen tietojenkäsittelyyn (kybernetiikkaan) ja yhteiskuntatieteisiin (sosiaalitieteisiin). Kehittyvä tekniikka haluttiin Neuvostoliitossa valjastaa suunnittelutyön avuksi. Vuonna 1964 neuvostoliittolainen kyberneetikko Viktor Gluškov (1923–1982) esitti kansallista automatisoitua järjestelmää laskentaan ja tietojenkäsittelyyn. Hän uskoi, että kehittyneen laskenta- ja analyysijärjestelmän avulla voitaisiin neutraloida suunnitelmatalouden putteita. OGAS-projektiksi (ven. *Obštšegosudarstvennaja avtomatizirovannaja sistema utšjota i obrabotki informatsii* – valtakunnallinen kirjanpidon ja tietojenkäsittelyn automatisoitu järjestelmä) nimetty hanke sai aluksi puolueen tuen ja rahoitusta, mutta pidemmän päälle sille ei löytynyt laajaa valtion tukea. (Guth 2015, 358–359; Zhabin 2020, 78–79.) Hanke vaikutti kuitenkin merkittävästi neuvostoliittolaisten ennakointimenetelmien kehitykseen.

Gluškovin ja hänen kollegansa Gennadi Dobrovin (1929–1989) lähestymistapa tulevaisuudentutkimukseen oli matemaattinen. Yhdessä he kehittivät uuden tieteellisen ja teknisen ennustamisen menetelmän, jota OGAS-järjestelmän oli tarkoitus käyttää. Gluškovin ja Dobrovin menetelmä perustui osin länsimaisiin, strategista ennakointia varten Yhdysvalloissa kehitettyihin Delfoi- ja PERT-menetelmiin. Strategisen pitkän aikavälin ennusteiden (niin taloudellisten kuin tieteellisten) tekemisen lisäksi järjestelmän oli tarkoitus kerätä ja käsitellä tietoja, joita tarvittiin talouden kehityksen seurantaan ja koordinointiin. OGAS-järjestelmän tärkeimpänä tavoitteena olikin yhdistää ennusteet ja talouden suunnittelu. (Zhabin 2020, 78–79, 84–85.) Vuonna 1971 Gluškovin ja Dobrovin ohjelmistomenetelmät tieteen ja teknologian kehityksen ennustamiseen hyväksyttiin valtiotasolla ja niitä suositeltiin ministeriöiden ja osastojen käyttöön tieteellisten ja teknisten ennusteiden laatimiseksi (Zhabin 2020, 84).

Gluškovin ja Dobrovin menetelmä suunniteltiin dynaamiseksi osaksi laajaa valtakunnallista tietoverkkoa ja tietojenkäsittelyjärjestelmää, jolloin sillä voitaisiin ennustaa tapahtumien todennäköisyyksien muutoksia reaaliajassa ja laskea tarvittavien resurssien kohdentaminen ennen kyseistä tapahtumaa. Ennusteiden osalta kokonaisuus perustui vahvasti myös asiantuntijoiden mielipiteisiin eri vaihtoehtojen todennäköisyyksistä. (Zhabin 2020, 85, 88–89, 93.) Kehittämistyölle tuotti kuitenkin ongelmia Neuvostoliiton valtionhallinnon byrokraattinen halu ”johtaa ongelmanratkaisua”, minkä vuoksi järjestelmään piti integroida monimutkaisia tekniikoita asiantuntijoiden mielipiteiden painoarvon huomioimiseen. Tämä hidasti merkittävästi järjestelmän rakentamista ja esti dynaamisen ennustamisen käyttöönoton. (Guth 2015, 359; Zhabin 2020, 91.)

Vaikka Neuvostoliiton poliittiset muutokset ja avautuminen Hruštšovin valtakaudella (1953–1964) mahdollistivat tulevaisuuteen liittyvien artikkelien julkaisun jo 1960-luvun alkupuolella, varsinainen käänne tulevaisuudentutkimuksen kehityksessä tapahtui vuonna 1966, kun Neuvostoliiton kommunistisen puolueen XXIII kongressi päätti laajentaa talouden suunnittelua lisäämällä siihen yhteiskunnallisia näkökulmia ja laajentamalla suunnittelun ”tieteellistä perustaa”. Tämä innosti monia tutkijoita ja opiskelijoita erityisesti tieteellisteknisen ennustamisen kehittämiseen ja aiheesta julkaisemiseen. (Bestuzhev-Lada 2001, 150–152; Rindzevičiūtė 2016, 62–63.)

Syntynyt ennustamisen ilmiömäinen suosio oli rinnastettavissa lännessä tapahtuneeseen kehitykseen, joskin neuvostoliittolaisin erityispiirtein. Kaksi kolmasosaa uusista tutkimuksista keskittyi ennustamiseen tieteissä, erityisesti tekniikan alalla, lähes neljäsosa taloudessa ja noin yksi kymmenesosa kaupunkisuunnittelussa. Muita ennustamisen aloja edustivat esimerkiksi väestö, kulttuuri, politiologia, psykologia ja sota. Erityisen neuvostoliittolaisena piirteenä voidaan muihin maihin verrattuna pitää luonnontieteisiin, kuten maatalouteen, geologiaan, lääketieteeseen ja kosmologiaan liittyntä ennustamista. (Bestuzhev-Lada 2001, 152.)

On laskettu, että 1970-luvun puoliväliin mennessä Neuvostoliitossa oli julkaistu ainakin 3 000 ennusteisiin liittyvää julkaisua ja että neuvostoliittolaisten tutkijoiden käytössä oli yli 200 erilaista tulevaisuudentutkimuksen menetelmää (Guth 2015, 363). Esimerkiksi aiemmin mainitun Bestuzhev-Ladan erityisen kiinnostuksen kohteena oli 1970-luvulla asiantuntijatutkimusten kehittäminen. Hän kehitti versiota tulevaisuudentutkimuksessa laajasti käytettävästä, saksalais-yhdysvaltalaisien tutkijoiden kehittämästä Delfoi-menetelmästä, jossa anonyymejä asiantuntijoita pyydetään arvioimaan tulevien kehityksien todennäköisyyttä. Menetelmässä nämä vastaukset kootaan tilastollisesti ja kierrätetään ryhmän sisällä, minkä jälkeen asiantuntijat voivat korjata mielipiteitään koottujen tietojen perusteella. Neuvostokontekstissa tällä tekniikalla oli kuitenkin haasteensa muun muassa siksi, että kukaan asiantuntija tuskin luottaisi anonymiteetin säilymiseen. (Rindzevičiūtė 2016, 73.)

Yhteiskunnallisia ja kulttuurisia ilmiöitä ja vaikuttimia alettiin siis sovittaa talouden suunnittelumalleihin, mutta on selvää, että ennakointityö autoritaarisessa tai jopa totalitaarisessa valtiossa ei ollut vapaata tai ongelmatonta. Etenkin länsimaille tyypillinen ongelmalähtöinen ennakointi oli vaikeaa Neuvostoliitossa, koska hallinto koki sen helposti toimintansa arvosteluksi, etenkin jos hallinnolla ei ollut suoraan osoittaa ongelmaan ratkaisua. Ennakointitieto, joka ei vahvistanut puolueen näkemystä jatkuvasti etenevästä liikkeestä kohti parempaa tulevaisuutta nimettiin nopeasti ”neuvostovastaiseksi propagandaksi” ja tukahdutettiin. Näistä syistä tutkijoilla oli painetta muokata tietoa ennakoivasti jo itse, jotta se ei aiheuttaisi viranomaisissa tyytymättömyyttä. (Bestuzhev-Lada 2001, 152–153.)

Ideologisen arvostelun torjumiseksi muun muassa Neuvostoliiton sosiologit pitivät parempana määrällisiä kuin laadullisia sosiaalisen ennustamisen menetelmiä, sillä matemaatiikkaa ei pidetty poliittisena. Käytännössä sosiaalinen ennustaminen rajoittuikin pääasiassa yksinkertaisiin tilastollisiin tutkimuksiin esimerkiksi työmarkkinoiden muuttuvasta rakenteesta, koulutusmalleista, vapaa-ajasta ja sosiaalisista tarpeista. (Rindzevičiūtė 2016, 66.) Kaiken kaikkiaan suuri osa neuvostoliittolaisista ennustamista käsittelevistä julkaisuista kertoi pääasiassa nimenomaan teknisistä menetelmistä eli siitä, miten ennustaa. Harvempi huomioi ennustamisen yhteiskunnalliset näkökulmat tai kuvasi, minkälaisia konkreettisia tulevaisuuksia oli ennakoitu. (Bestuzhev-Lada 2001, 153; Guth 2015, 363.)

Tulevaisuudentutkimuksen kehitystä tukenut suhteellisen avoimuuden ja muidenkin yhteiskuntatieteiden kuin ”dogmaattisen marxilaisuuden” hyväksymisen kausi päättyi Neu-

vostoliitossa Prahan kevään jälkimmäisissä 1970-luvun alkuun, jolloin Brežnevin johtama valtio otti jälleen tulevaisuuden vahvemmin ohjaukseensa (Bestuzhev-Lada 2001, 153–154; Guth 2015, 359). Samaan aikaan lännessä tulevaisuudentutkimus jatkoi kehittymistä yhä uusiin suuntiin ja uusille aloille – tästä esimerkki on Rooman klubin tilaama tutkimusraportti *Kasvun rajat* (*The Limits to Growth*, 1972). Paitsi että se oli maailman ensimmäinen koko planeetan tulevaisuutta arvioiva tutkimus, se toi laajaan keskusteluun muun muassa ympäristö- ja kestävyysasiat (Wilenius 2022, 41).

Kontrolloitu tulevaisuus

Vaikka neuvostoliittolaisten tulevaisuudentutkijoiden näkökulmasta otetta kiristettiin, valvottu tieteellis-tekninen ennustaminen pysyi kuitenkin tärkeänä neuvostohallinnolle. Tämä näkyy muun muassa vuonna 1971 kommunistisen puolueen keskuskomitean antamassa direktiivissä, jossa vaadittiin ”ennusteita tieteellisestä ja teknisestä kehityksestä, maan väestön kasvusta ja luonnonvaroista”, jotta kansantalouden kehityksen pitkän tähtäyksen suunnittelua voitaisiin parantaa (Zhabin 2020, 86). Tähän liittyen vuonna 1972 Neuvostoliittoon perustettiin kattava valtion ennusteohjelma tai ”valtiollinen ennakointipalvelu” tieteen ja teknologian kehityksestä sekä sen sosioekonomisista vaikutuksista (Bestuzhev-Lada 2001, 153–154; Zhabin 2020, 86.) On esitetty, että tässä valtion koneistossa toimi jopa 800–2 000 tieteentekijää ja tutkijaa (Guth 2015, 360). Vuonna 1976 organisaatio järjestettiin jälleen uudelleen, nyt Neuvostoliiton tiedeakatemian alaisuuteen valtiollisen suunnittelun (Gosplan) ja valtiollisen rakentamisen ministeriöiksi (Gosstroj). Nämä ministeriöt olivat vastuussa muun muassa viisivuotissuunnitelmien laatimisesta. On kuitenkin argumentoitu, että todellisuudessa ministeriöiden ja niiden alaisten virastojen toiminta ei pohjautunut minkäänlaiseen osaamiseen ennakoinnissa vaan raportteja tuotettiin vain poliittisista ja propagandistisista lähtökohdista. (Bestuzhev-Lada 2001, 155–156.)

Käytännössä uudistusten myötä tiedonkulku eri yksiköiden välillä estyi. Hallinto irtautui suunnittelusta, eikä esimerkiksi tietoa tieteellisistä ennusteista enää pystytty lähettämään tasolle, jolla olisi ollut todellinen valta tehdä tarvittavia päätöksiä. (Rindzevičiūtė 2015, 119; Zhabin 2020, 90). Vain pieni osa organisaation tuottamista tutkimustuloksista oli myöskään julkisia (Guth 2015, 360). Ennusteita ”korjattiin” tarvittaessa korkeammalta taholta, mikä johti jo aiemminkin mainittuun tulevaisuudentutkijoiden itsesensuuriin (Bestuzhev-Lada 2001, 157). Hallinnon monimutkaistuesssa myös aiemmin rahoitettu OGAS-projekti joutui vastatuuleen, sillä menetelmänä se oli hidas eivätkä virkamiehet uskoneet automaattisen tietojenkäsittelyn tuottavan tarpeeksi tehokkuutta. Lopulta OGAS-projekti hylättiin 1980-luvun alkuun mennessä kokonaan (Zhabin 2020, 87, 90).

Tietyllä tapaa utopistisen tulevaisuuden tavoittelu johti Neuvostoliitossa ”pakolliseen optimismiin”, siitäkin huolimatta, että kommunismin saavuttamiselle asetettu tavoitevuosi siirtyi, ja 1980-luvun alkuun mennessä skeptiset näkemykset tulevaisuudesta alkoivat hallita myös Neuvostoliiton ennusteita. Noina vuosina tuotettu ennustekirjallisuus otti lähtökohdakseen ”nykyajan globaalit ongelmat” ja tarkasteli maailman tulevaisuutta erilaisten haasteiden, kuten asevarustelun, ekologisten ongelmien, ylikansoituksen ja köyhyyden kautta, mutta teknologinen kehitys nähtiin kuitenkin edelleen näiden ratkaisuna. (Guth 2015, 368.) Jopa 1980-luvun lopulla, kun sosiaalisia arvotutkimuksia laajennettiin kattamaan poikkeamatutkimukset, kuten alkoholi- ja huumeongelmat, Neuvostoliiton viralliset yhteiskunnalliset ennusteet eivät koskaan ilmaisseet häiritsevää sosiaalista muutosta. Puolueohjelmat ohjasivat

edelleen vahvasti tutkimusjulkaisujen sisältöjä niin, että ne tukivat puolueen näkemystä vallitsevan tilan säilymisestä. (Rindzevičiūtė 2016, 73.)

Valtion virallinen ennakointipalvelu toimi aina vuoteen 1990 asti. Siihen, mitä tapahtui tulevaisuudentutkimukselle Venäjällä vuoden 1991 perestroikan ja suunnitelmatalouden hylkäämisen jälkeen nyt tutkittu aineisto ei juurikaan antanut vastauksia. Neuvostoliiton hajotessa vuonna 1991 tulevaisuudentutkimuksen valtiollinen valvonta päättyi, mutta samalla loppui myös rahoitus ja alkoi totuttelu markkinatalouteen. Tässä yhteydessä tulevaisuudentutkimus halvaantui Bestuzhev-Ladan (2001, 161–162) arvion mukaan pitkäksi aikaa.

Vuorovaikutus lännen kanssa

Rautaesiripusta huolimatta Neuvostoliiton tulevaisuudentutkimuksella ja sen asiantuntijoilla oli kontakteja länsimaiseen tiedeyhteisöön. Ensimmäisiä tulevaisuudentutkimukselle omistettuja kansainvälisiä konferensseja oli Oslossa syyskuussa 1967 järjestetty *International Future Research Conference*, johon osallistui kymmeniä aihepiiristä kiinnostuneita tutkijoita ja muita toimijoita eri puolilta maailmaa, myös Itä-Euroopasta. Oslon konferenssi sai jatkoa seuraavina vuosina muun muassa Kiotossa 1970 ja Bukarestissa 1972. (Heikkilä & Mäki 2022, 70.) Neuvostoliitosta konferenssiin oli kutsuttu sekä Bestuzhev-Lada että Dobrov, jotka eivät kuitenkaan byrokraatian takia päässeet osallistumaan kahteen ensimmäiseen konferenssiin (Rindzevičiūtė 2016, 69). Dobrov ja Bestuzhev-Lada olivat myös kansainvälisen *World Futures Studies Federationin* (WFSF) jäseniä sen perustamisvuodesta 1973 lähtien (Masini 2001, 10).

Päästäkseen julkaistavaksi Neuvostoliitossa 1960–1980-luvuilla länsimaista tulevaisuudentutkimusta esittelevien teosten oli täytettävä kaksi ehtoa: ennusteet eivät saaneet epäillä Neuvostoliiton tulevaisuutta ja niiden piti osoittaa kapitalismin heikkoutta sekä läntisten tutkijoiden osaamattomuutta. Käytännössä paras tapa oli esitellä ennusteita osana ”porvarillisen futurologian kritiikkiä”. (Bestuzhev-Lada 2001, 153.) Tempu oli sikäli toimiva, että tällä tavalla saatiin käännettyä ja julkaistua useita länsimaisten ajattelijoiden ja tulevaisuudentutkijoiden tekstejä. Muun muassa erilaiset uudet menetelmät kuten Delfoi-menetelmä, trendilaskenta, toimintatutkimus ja peliteoria saatiin näin esiteltyä venäjänkieliselle yleisölle. (Bestuzhev-Lada 2001, 153–154; Guth 2015, 363.)

Yhteyksiä länsimaisiin tulevaisuudentutkijoihin, kuten Rooman klubin perustajiin Aurelio Pecceihin ja Alexander Kingiin, solmittiin myös valtiovastuksen organisaatioissa jo 1950-luvulta lähtien (Guth 2015, 371–372). Kuten jo aiemmin todettu, valtiollinen suunnittelu ei ollut vain neuvostoliittolainen piirre, vaan sitä toteutettiin myös ”läntisessä” maailmassa. Merkittävä neuvostoliittolainen talouden tutkimusinstituutin delegaatio vieraili Ranskassa vuonna 1958 tutustumassa siellä kehitettyihin uusiin pitkän aikavälin ennusteisiin perustuviin menetelmiin, joita käytettiin valtiollisten keskitettyjen suuren mittakaavan suunnitelmien laatimisessa. Ennusteisiin perustuva suunnittelu ei kuitenkaan tehnyt vaikutusta neuvostoliittolaisiin vieraisiin. Palattuaan Moskovaan he kuvasivat raporteissaan ennakoinnin työkaluksi, jota heikko valtion suunnitteluvirasto käyttää koordinoitakseen vapaata markkinataloutta, lähinnä kompensoitakseen keskitetyn suunnittelun puutetta. Tästä syystä ennusteet todettiin turhaksi neuvostoliittolaiselle, vahvasti ohjatulle talouden suunnittelulle (Rindzevičiūtė 2016, 60.) Henkilökohtaisten kontaktiensa kautta Neuvostoliiton hallinto seurasi 1970-luvun alussa tiiviisti myös ensimmäisen tietokoneistetun maailmanmallin kehitystä, joka suunniteltiin

Rooman klubille simuloimaan taloudellisia, ekologisia ja demografisia prosesseja koko planeetan mittakaavassa (Guth 2015, 371–372).

Edistyksen kritiikin leviämistä länsimaissa 1970-luvun alussa pidettiin Neuvostoliitossa virallisesti todisteena siitä, että kapitalistisen ja sosialistisen tieteellis-teknisen vallankumouksen polut olivat nyt alkaneet kulkea vastakkaisiin suuntiin – Neuvostoliitossa usko edistyksen hyviin puoliin oli yhä vahva. Neuvostoliiton ajattelijat torjuivat kiivaasti muun muassa vuonna 1972 julkaistun *Kasvun rajat* -raportin ja ilmoittivat sen kuvaavan vain kapitalismille ominaisia ongelmia. Vain toisinajattelijat uskalsivat tuoda esiin, että koko maailmaa kosketti yhä suurempi joukko yhteisiä kehityshaasteita. (Guth 2015, 370–371.) Samaan aikaan Neuvostoliitto oli kuitenkin mukana Yhdysvaltojen ja muiden maiden kanssa perustamassa Itävaltaan kansainvälistä tutkimuslaitosta, jonka tavoitteena oli tuoda tutkijoita sekä lännestä että idästä ennakoimaan globaalia tulevaisuutta yhdessä. *International Institute of Applied Systems Analysis* (IIASA) perustettiin vuonna 1972. (Guth 2015, 372.)

1970-luvun loppupuolella ilmapiiri alkoi muuttua ja Jimmy Carterin tilaaman Global 2000 -raportin julkaisun jälkeen Neuvostoliitossakin tunnustettiin yleisesti, että monet siinä kuvatuista haasteista pätevät ainakin jossain määrin myös sosialistisiin yhteiskuntiin. Neuvostoliittolainen tutkija Pjotr Kapitsa (1894–1984) uskalsi jopa lausua julkisesti, että teknologisen kehityksen seurauksena ihmiskunta on kohdannut maailmanlaajuisia kriisejä, jotka huomioon ottaen sosialististen ja kapitalististen maiden lähentyminen ansaitsi vakavaa harkintaa. Aiheita, joissa sosialististen ja kapitalististen leirien olisi hyvä lopettaa kilpailu ja yhdistää voimansa, olivat hänen mielestään esimerkiksi fossiilisten polttoaineiden ehtyminen ja ympäristön huononemiseen liittyviin ongelmat. Se, että Kapitsa pääsi kuin koira veräjältä rohkealla lausunnolla, jota neuvostohallinto olisi aiempina vuosikymmeninä pitänyt jokseenkin anteeksiantamattomana, viittaa siihen, että 1970-luvun loppuun mennessä Neuvostoliiton johto oli jo hiljaisesti hyväksynyt ajatuksen yhteisistä, globaaleista haasteista, kuten asevarustelun vaaroista. (Guth 2015, 371.)

Tulevaisuuden rajoittamisesta avautumiseen

Siinä missä länsimaaisessa tulevaisuudentutkimuksessa painopisteenä ovat useat mahdolliset tulevaisuudet, neuvostoliittolaiset teoreetikot määrittelivät ihmiskunnan tulevan kehityksen yhden, kaiken kattavaa visiota vaativan tulevaisuuden eli kommunismin kannalta. Tätä kokonaisvaltaista näkemystä on pidetty toisaalta vahvuutena, koska se auttoi suuntaamaan toimintaa kohti tavoitetta, mutta se oli myös neuvostoliittolaisen tulevaisuuskäsityksen pahin heikkous. Vain yhden mahdollisen tulevaisuuden nähnyt Neuvostoliitto oli huonosti varautunut ympärillään, muualla maailmassa, tapahtuneisiin muutoksiin. (Guth 2015, 355–356.)

Katsaukseni perusteella venäläisen tulevaisuudentutkimuksen kehityksen huippuaika sijoittuu 1960-luvulle, jolloin alalla tapahtui merkittävää kehitystä myös lännessä. Väitän kuitenkin, että tulevaisuudentutkimuksen mahdollisuudet kehittyä Neuvostoliitossa tiedon-alana olivat hyvin rajoitetut. Tulevaisuudentutkimus oli alisteista talouden suunnittelulle ja valtionhallinnan valvonnalle. Tutkimustulosten salaaminen sekä suunnitteluorganisaatioiden siiloutuminen tiettyä tehtävää suorittaviin yksiköihin, joiden välillä tieto ei kulkenut, estivät muun muassa tulevaisuudentutkimukselle tyypillisenä piirteenä ja vahvuutena muualla pidetyn monitieteisyyden. Neuvostoliittolainen tulevaisuudentutkimus typistyi pitkälti tilastoperusteiseen ennustamiseen sekä ennakkoinnin työkalujen kehittämiseen ja soveltamiseen neuvostotodellisuuteen niin, että niillä voitiin tuottaa valtionjohdolle kelpaavia tutkimustuloksia.

Neuvostoliittolaisen tulevaisuudentutkimuksen piirissä tapahtui kuitenkin jatkuvaa vuorovaikutusta myös länsimaisten asiantuntijoiden kanssa, osin virallisesti ja osin tutkijoiden omien henkilökohtaisten kontaktien kautta. Varsinkin Guth (2015) ja Rindzevičiūtė (2016) arvioivatkin tulevaisuudentutkimuksen ja ennakoinnin, välillä heikosta asemastaan huolimatta, osaltaan monipuolistaneen Neuvostoliiton valtionjohdon ajatuksia mahdollisista tulevaisuuksista ja globaaleista ongelmista sekä pedanneen valtion vähittäistä avautumista.

Lähteet

- Bestuzhev-Lada, Igor (2001), Futures studies in the USSR (1966–1991) and in Russia (1991–1999). – *Futures Studies in the European Ex Socialist Countries*. Ed. Erzsébet Nováky, Viorica Ramba Varga & Mária Kalas Kőszegi. Budapest: Futures studies centre, Budapest University of economic sciences and public administration, 150–173.
- Guth, Stefan (2015), One Future Only. The Soviet Union in the Age of the Scientific-Technical Revolution. – *Journal of Modern European History* 13:3, 355–376. <<https://www.jstor.org/stable/26266191>>.
- Heikkilä, Katariina & Mäki, Maija (2022), Tulevaisuudentutkimuksen vaiheita ja suuntauksia 1900- ja 2000-luvuilla. – *Tulevaisuudentutkimus tutuksi – Perusteita ja menetelmiä*. Toim. Hanna-Kaisa Aalto, Katariina Heikkilä, Pasi Keski-Pukkila, Maija Mäki & Markus Pöllänen. Turku: Tulevaisuudentutkimuksen Verkostoakatemia, Tulevaisuuden tutkimuskeskus, Turun yliopisto, 64–78. <<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-249-563-1>>.
- Masini, Eleonora Barbieri (2001), Preface – Futures studies and the WFSF in Central and Eastern Europe mainly in the period between 1970 and 1990. – *Futures Studies in the European Ex Socialist Countries*. Ed. Erzsébet Nováky, Viorica Ramba Varga & Mária Kalas Kőszegi. Budapest: Futures studies centre, Budapest University of economic sciences and public administration, 10–14.
- Rindzevičiūtė, Egle (2015), The future as an intellectual technology in the Soviet Union: From centralised planning to reflexive management. – *Cahiers du Monde russe* 56:1, 111–134. <<https://doi.org/10.4000/monderusse.8169>>.
- Rindzevičiūtė, Egle (2016), A Struggle for the Soviet Future: The Birth of Scientific Forecasting in the Soviet Union. – *Slavic Review* 75:1, 52–76. <<https://doi.org/10.5612/slavicreview.75.1.52>>.
- Wilenius, Markku (2022), Kuinka ajatella pitkälle ja leveälle? – Transformatiivisen tulevaisuudentutkimuksen idea, haasteet ja mahdollisuudet. – *Tulevaisuudentutkimus tutuksi – Perusteita ja menetelmiä*. Toim. Hanna-Kaisa Aalto, Katariina Heikkilä, Pasi Keski-Pukkila, Maija Mäki & Markus Pöllänen. Turku: Tulevaisuudentutkimuksen Verkostoakatemia, Tulevaisuuden tutkimuskeskus, Turun yliopisto, 40–63. <<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-249-563-1>>.
- Zhabin, Serhii (2020), Making forecasting dynamic: The Soviet project OGAS. – *Icon: Journal of the International Committee for the History of Technology* 25:1, 78–94. <<https://www.jstor.org/stable/26983776>>.